RUCH PRAWNICZY, EKONOMICZNY I SOCJOLOGICZNY
Rok XLIV — zeszyt 4 — 1982

TADEUSZ GADKOWSKI

POROZUMIENIA O GWARANCJACH MIĘDZYNARODOWEJ AGENCJI ENERGII ATOMOWEJ

I. REGULACJA DZIAŁALNOŚCI KONTROLNEJ MIĘDZYNARODOWEJ AGENCJI ENERGII ATOMOWEJ

1. Działalność kontrolną Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (MAEA) określają dosyć rozbudowane i zróżnicowane regulacje prawne [1]. Najważniejsze z nich zawarte są w następujących dokumentach[2]: Statut Agencji[3], Dokument o Gwarancjach (Safeguards Document) [4] i Dokument o Inspektorach (Inspectors Document) [5].

[1] Różnorodność ta spowodowana jest faktem, że działalność kontrolna Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej nie ma bynajmniej charakteru jednolitego. P. Szasz wskazuje na trzy rodzaje działalności organizacji w zakresie realizacji jej funkcji kontrolnej: kontrola nad przestrzeganiem ustalonych przez Agencję norm zdrowia i bezpieczeństwa, kontrola nad materiałami nuklearnymi znajdującymi się w posiadaniu organizacji i kontrola działalności atomowej państw (patrz: P. Szasz, *The Law and Practices of the International Atomic Energy Agency,* Vienna 1970, s. 532). Uwagi niniejsze odniesione zostaną do zasadniczej sfery działalności kontrolnej MAEA, jaką jest kontrola działalności atomowej państw w zakresie zabezpieczenia pokojowego wykorzystania energii atomowej.

[2] O podstawach działalności kontrolnej MAEA patrz np. P. Szasz, *The Law and Practices,* s. 531 - 658; T. Gadkowski, *Podstawy działalności kontrolnej Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej. Polska i świat* (red. H. Olszewski), Poznań 1978, s. 115-129, oraz: *Kontrola regionalna i narodowa w systemie międzynarodowej kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej,* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1981, nr 3, s. 39-58.

[3] Statut Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej z 26 października 1956 r. Tekst Statutu patrz UNTS 276 : 3. Przekład polski Dz.U. 1957, nr 40, poz. 18. Pierwsze w literaturze polskiej omówienie głównych postanowień Statutu patrz W. Morawiecki, *Skład i procedura głosowania w Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Juliana Makowskiego z okazji 50-lecia pracy naukowej,* Warszawa 1957, s. 278.

[4] Safeguards Document (Dokument o gwarancjach). Tekst patrz dok. INFCIRC/ /26. Statut oraz dokumenty MAEA używają terminu „Safeguards". Wielki słownik języka angielskiego J. Stanisławskiego, Warszawa 1968, tłumaczy ten termin jako „zabezpieczenie" lub „gwarancje" (s. 775). Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1968, traktuje te terminy jako synonimy (t. X, s. 408). Z tych względów oba terminy używane będą w artykule zamiennie.

[5] Tekst dokumentu patrz GC/V/INF/39.

Statut Agencji przewiduje w postanowieniach art. II i III A.5, iż działalność kontrolna tej organizacji ma zapewnić, aby pomoc udzielana przez nią samą, na jej życzenie bądź pod jej nadzorem lub kontrolą nie była wykorzystywana w sposób mogący służyć jakimkolwiek celom wojskowym. Działalność kontrolna Agencji w tej mierze ma uniemożliwić przede wszystkim rozprzestrzenianie technologii nuklearnej poprzez wyeliminowanie niewłaściwego wykorzystania przez państwa pomocy udzielanej im za pośrednictwem organizacji oraz zapobiec uzyskaniu lub wzrostowi wojskowych zasobów nuklearnych używanych i produkowanych w obiektach podlegających systemowi zabezpieczeń MAEA.

Statut przewiduje dwie zasadnicze drogi w zakresie możliwości zastosowania przez organizację jej środków zabezpieczających; stosowanie tych środków może być obligatoryjne albo pozostawione do swobodnego uznania państw. Obligatoryjne stosowanie środków zabezpieczających MAEA ma miejsce tylko w takich przypadkach, gdy Agencja udziela zainteresowanemu państwu lub grupie państw pomocy w zakresie swej działalności lub pośredniczy w procesie udzielania takiej pomocy. Zakres działania Agencji w tym względzie jest więc ograniczony. Systemowi zabezpieczeń MAEA podlegają tylko te obiekty, którym Agencja udziela pomocy i które korzystają z otrzymanych materiałów, urządzeń czy informacji, realizując pokojową działalność atomową. Ustalenie systemu kontroli nad tymi obiektami ma zapobiec ewentualnemu wykorzystaniu pomocy MAEA dla celów wojskowych. Podmiotami kontroli w zakresie obligatoryjnego stosowania systemu zabezpieczeń Agencji pozostają więc tylko państwa korzystające z pomocy organizacji[6].

Jeżeli państwo lub grupa państw członkowskich Agencji zamierza realizować dowolny projekt w dziedzinie badań, rozwoju bądź praktycznego zastosowania energii atomowej dla celów pokojowych, mogą się one zwrócić do organizacji z prośbą o pomoc w uzyskaniu specjalnych materiałów rozszczepialnych i innych materiałów, usług, wyposażenia, oraz niezbędnych do tego celu urządzeń (art. XI.A). Spełniając tę prośbę Agencja może wystąpić, w zależności od rodzaju podjętego działania, w roli pośrednika lub dostawcy[7]. Może starać się ona o dostarczenie przez jedno lub grupę państw członkowskich wszelkich materia-

[6] Patrz np. porozumienie zawarte przez MAEA z Argentyną — INFCIRC 62. Part II (UNTS 525 :29) albo identyczne porozumienie MAEA z Urugwajem — INFCIRC 67, Part II (UNTS 556 :117) i Pakistanem — INFCIRC 34, Part II (UNTS 425 :17).

[7] Patrz np. postanowienia porozumienia zawartego przez MAEA z ZSRR — INFCIRC 5, Part I (UNTS 339 :341) oraz podobnych porozumień zawartych przez MAEA z Wielką Brytanią — INFCIRC 5, Part II (UNTS 339 :351) i Stanami Zjednoczonymi —. INFCIRC 5, Part III (UNTS 339 : 359). Na mocy postanowień tych porozumień (General Supply Agreements — patrz w dalszej części artykułu) państwa-strony zobowiązały się do przekazania Agencji określonych ilości wzbogaconego uranu.

łów i urządzeń dla realizacji projektu[8], albo podjąć się dostarczenia ich w całości lub w części we własnym zakresie[9], uwzględniając życzenie strony zwracającej się do niej z tego typu prośbą (art. XI.C). Dla rozpatrzenia prośby o pomoc organizacja może wysłać na terytorium zainteresowanego państwa osobę lub grupę osób kompetentnych do zbadania projektu. Może to uczynić oczywiście za zgodą państwa, a użyć może do tego celu członków własnego personelu albo posiadających odpowiednie kwalifikacje obywateli któregokolwiek z państw członkowskich (art. XI.D)[10]. Podjęcie takich działań oraz późniejsze zatwierdzenie przez Radę Zarządzających MAEA projektu wykorzystania przez państwo pomocy Agencji pozwalają organizacji na zawarcie z zainteresowanym państwem odpowiedniego porozumienia programowego (art. XI.E, XI.F)[11].

Jeżeli państwo w swej działalności atomowej korzysta z pomocy nuklearnej innego państwa lub organizacji międzynarodowej, nie ma obowiązku poddania takiego kontraktu systemowi zabezpieczeń MAEA. Oczywiście dostawca materiałów jądrowych może postawić warunek przyjęcia przez korzystające z pomocy państwo kontroli Agencji nad dostarczonymi materiałami czy urządzeniami, jako warunek skuteczności takiego kontraktu. Strony umowy bilateralnej mogą w takiej sytuacji zwrócić się do organizacji z prośbą o zastosowanie jej środków zabezpieczających przy realizacji tej umowy, w drodze zawarcia z Agencją odpowiedniego porozumienia o przekazaniu gwarancji[12].

Państwa członkowskie mogą też dobrowolnie zwracać się do MAEA o zastosowanie jej środków zabezpieczających względem określonej sfery własnej działalności atomowej. Celem takiego postępowania ma być zapewnienie, aby działalność danych obiektów czy urządzeń nie została wykorzystana dla celów wojskowych. Zgodę na poddanie się w określonym zakresie systemowi kontroli Agencji może zainteresowane państwo wyrazić w drodze deklaracji jednostronnej, bądź dwu- lub wielostronnej umowy międzynarodowej[13].

[8] Patrz np. porozumienie zawarte przez MAEA z Belgią i Kongo — INFCIRC 37, Part I (UNTS 463 : 3).

[9] Patrz np. postanowienia następujących tego typu umów: porozumienia MAEA z Finlandią — INFCIRC 24, Part II (UNTS 395 : 257) oraz podobnego porozumienia MAEA z Norwegią — INFCIRC 29, Part II (UNTS 402 : 255).

[10] Patrz szerzej A. Massera, *Technical Basis of Reactor Licensing,* Legal Studies nr 5, IAEA, Vienna 1969, s. 183 -186.

[11] Na temat istoty Project Agreements patrz w dalszej części artykułu.

[12] Tytułem przykładu patrz postanowienia porozumienia zawartego przez MAEA z Kanadą i Japonią — INFCIRC 85 (UNTS 572 : 283). Na temat Safeguards Transfer Agreements patrz w dalszej części artykułu.

[13] Tytułem przykładu patrz np. postanowienia porozumienia zawartego przez MAEA z Argentyną — INFCIRC 168 (UNTS R. No 12540). Na temat Unilateral Safeguards Submission Agreements patrz w dalszej części artykułu.

2. Powyższe postanowienia Statutu stanowią jedynie zasadniczy schemat systemu kontrolnego MAEA. Są one jednocześnie punktem wyjścia dla podejmowania wszelkich działań w kierunku ustanowienia zasad współpracy państwa czy grupy państw z Agencją, ale ich konkretyzacja oraz regulacja praw i obowiązków stron porozumienia w dziedzinie atomowej następuje dopiero w konkretnej umowie. Postanowienia te zostały po raz pierwszy zastosowane w 1958 r., w związku z realizacją przez organizację projektu pomocy dla Japonii[14]. Rokowania nad tą umową wykazały, że niezbędne jest szybkie ustanowienie szczegółowych warunków i zasad działalności zabezpieczającej Agencji, na podstawie których mogłyby być ustalane dwu- lub wielostronne umowy w sferze współpracy atomowej. Stąd też, realizując postanowienia art. III.A.5 Statutu, Rada Zarządzających MAEA przyjęła w 1961 r. tzw. Dokument o Gwarancjach (Safeguards Document)[15], który rozwijając ogólne postanowienia statutowe stanowi podstawę działalności Agencji w dziedzinie zabezpieczenia wyłącznie pokojowego wykorzystania energii atomowej. Dokument ten został rozbudowany i udoskonalony w latach 1965 - - 1966 [16]. Głównym celem Dokumentu jest ustanowienie systemu gwarancji umożliwiających Agencji wypełnienie jej statutowych zadań w odniesieniu do działalności państw członkowskich w sferze pokojowego wykorzystania energii atomowej. Odnoszące się do poszczególnych projektów, porozumień lub działalności w dziedzinie atomowej postanowienia Dokumentu nabierają mocy prawnej jedynie po wejściu w życie omówionych niżej porozumień o gwarancjach (Safeguards Agreements) i to tylko w takim zakresie, w jakim zostają do nich wprowadzone. Agencja przyjmuje na siebie odpowiedzialność za stosowanie i przestrzeganie gwarancji atomowych jedynie w sytuacji, gdy zasady i procedura zabezpieczeń oraz kontroli, jakie mają być stosowane na podstawie postanowień porozumień o gwarancjach, będą zgodne z zasadami i procedurą przewidzianą w Dokumencie [17].

[14] Porozumienie zawarte przez MAEA z Japonią — INFCIRC/3, Part II (UNTS 339 : 327). Dla zapewnienia wyłącznie pokojowego wykorzystania przez Japonię pomocy atomowej Agencja zastosowała przy realizacji postanowień tej umowy tymczasowe środki zabezpieczające.

[15] Patrz dok. INFCIRC/26. O działaniach na rzecz ustanowienia tego dokumentu piszą m. in.: P. Szasz, *The Law and Practices,* s. 551-557 oraz M. Mc Knight, *Atomic Safeguards,* A UNITAR Study, New York 1971, s. 47 - 65.

[16] Patrz dok. INFCIRC/26 and Add. 1, INFCIRC/66, INFCIRC/66/Rev. 1, INFCIRC/66/Rev. 2 (The revised system with further additional provisions for safeguard nuclear material in conversation plants and fabrication plants). Ogólna charakterystyka zmian dokonanych w dokumencie zawarta jest m. in. w IAEA Bulletin 1973, nr 1, s. 23 - 30 (Safeguards — Old and New).

[17] Omówienie najważniejszych regulacji dokumentu patrz m. in. P. Szasz, *The Law of International Atomic Energy Agency Safeguards,* Revue belge de droit international 1967, vol. III, nr 1, s. 196 - 240, oraz M. Wilrich, *Safeguarding Atoms for Peace,* American Journal of International Law, vol. 60, nr 1, s. 34-54.

3. Art. XII.B Statutu MAEA przewiduje powołanie zespołu inspektorów Agencji. Inspektorzy mają podejmować działania kontrolne przewidziane w postanowieniach art. art, XI.F.4, XII.A.2, XII.A.6 i XI.C Statutu oraz w postanowieniach odpowiednich porozumień zawieranych przez organizację z państwami członkowskimi w sferze ich pokojowej działalności atomowej. Działalność kontrolną inspektorów Agencji reguluje tzw. Dokument o Inspektorach (Inspectors Document), który przyjęty został przez Radę Zarządzających MAEA w roku 1961[18]. Jest on wewnętrznym dokumentem organizacji. Jego postanowienia uzyskują moc prawną poprzez włączenie ich do konkretnych porozumień o gwarancjach i tylko w zakresie, w jakim zostały do nich włączone[19].

II. POROZUMIENIA O GWARANCJACH (SAFEGUARDS AGREEMENTS)[20]

Podkreślono wyżej, że regulacje z zakresu działalności zabezpieczającej MAEA nabierają mocy prawnej po wejściu w życie porozumień o gwarancjach (Safeguards Agreements) i to tylko w zakresie, w jakim zostają do nich wprowadzone. § 82 Safeguards Document stanowi, że porozumienia o gwarancjach oznaczają porozumienia zawierane między Agencją i jednym lub większą liczbą państw członkowskich, a zawierające zobowiązania państw-stron do używania podlegających gwarancjom Agencji materiałów, urządzeń, czy instalacji wyłącznie dla celów pokojowych i przyznające organizacji prawo kontrolowania realizacji przez państwa tego typu zobowiązań. Porozumienia te mogą dotyczyć bądź to projektu wykorzystania pomocy Agencji, bądź dwu- lub wielostronnej regulacji w dziedzinie stosowania energii atomowej, na podstawie której państwo może zwrócić się do organizacji z prośbą o wykonywanie gwarancji, bądź jakiejkolwiek działalności atomowej państwa poddanej jednostronnie gwarancjom Agencji.

W zależności od sposobu, zakresu i formy przekazania Agencji odpowiedzialności za skuteczne stosowanie gwarancji, praktyka ukszałtowała następujące rodzaje porozumień o gwarancjach:

1) porozumienia programowe (Project Agreements);

2) porozumienia o przekazaniu gwarancji (Safeguards Transfer Agreements);

[18] Tekst dokumentu patrz GC/V/INF/39.

[19] Charakterystyka prawna i interpretacja dokumentu patrz m. in.: A. Mc Knight, *Atomic Safeguards,* s. 50-53 i P. Szasz, *The Law and Practices,* s. 651-652.

[20] Termin „porozumienia o gwarancjach" używany jest w artykule jako odpowiednik angielskiego „Safeguards Agreements". Jak pisze St. Nahlik w *Kodeksie prawa traktatów,* Warszawa 1976, angielskiemu terminowi „agreement" odpowiadają generalnie polskie: „układ", „umowa" i „porozumienie" (s. 64). Dla celów niniejszej pracy wybrano termin „porozumienie".

3) porozumienie o wykonaniu gwarancji (Safeguards Execution Agreements);

4) porozumienia o jednostronnym poddaniu się gwarancjom (Unilateral Safeguards Submission Agreements);

5) porozumienia uzupełniające i pomocnicze (Supplementary and Subsidiary Agreements).

Niżej omówione zostaną poszczególne rodzaje porozumień.

1. POROZUMIENIA PROGRAMOWE

Porozumienia programowe są to porozumienia o gwarancjach odnoszące się do projektu pomocy Agencji i zawierające postanowienia w zakresie:

— przydziału wszelkich specjalnych materiałów rozszczepialnych i innych materiałów potrzebnych do realizacji danego projektu;

— przekazania państwu realizującemu projekt specjalnych materiałów rozszczepialnych, z zachowaniem warunków zapewniających bezpieczeństwo dostawy;

— ustalenia między stronami kontraktu zasad i warunków dostawy;

— sformułowania zobowiązań państwa lub grupy państw przedkładających projekt, że udzielona pomoc nie będzie wykorzystana w sposób mogący służyć jakimkolwiek celom wojskowym i że projekt będzie podlegał przewidzianym w postanowieniach art. XII Statutu środkom zabezpieczającym;

— zabezpieczenia praw i interesów Agencji oraz zainteresowanych państw w zakresie wszelkich wynalazków, odkryć czy patentów, jakie mogą wyniknąć w związku z realizacją projektu;

— rozstrzygania ewentualnych sporów na tle interpretacji czy wykonywania porozumienia.

Porozumienia programowe są, co do formy, umowami dwustronnymi[21]. Ich stronami są Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej i państwo, które przedkłada organizacji projekt w dziedzinie badań, rozwoju, bądź praktycznego wykorzystania energii atomowej dla celów pokojowych. Jednakże art. XI Statutu stanowi o możliwości przedłożenia takiego projektu również przez grupę państw członkowskich, jako że państwo otrzymujące materiały, urządzenia czy instalacje za pośrednictwem Agencji korzysta w tym zakresie z pomocy państwa trzeciego, które występuje w tym kontrakcie w roli dostawcy. Takie państwo-dostawca jest stroną trójstronnego porozumienia dostawczego (Supply Agreement), którego zawarcie umożliwia realizację projektu, a co za tym idzie ustalenie postanowień porozumienia programowego. Droga, która prowadzi do zawarcia porozumienia programowego jest więc dosyć

[21] Patrz np. porozumienia jak w przypisie 9.

skomplikowana. Tytułem przykładu można wskazać na poszczególne etapy, których realizacja poprzedziła zawarcie porozumienia programowego między MAEA i Chile z 19 grudnia 1969 r.[22] Podstawą umożliwiającą wszczęcie w tej mierze negocjacji było General Supply Agreement — porozumienie o kooperacji zawarte przez Agencję z rządem Stanów Zjednoczonych 11 V 1959 r.[23] Stany Zjednoczone zobowiązały się dostarczyć Agencji 5000 kg wzbogaconego uranu[235]. Realizacja tego i podobnych porozumień zawartych przez MAEA z ZSRR i Wielką Brytanią[24] umożliwiła organizacji podjęcie kroków zmierzających do udzielenia pomocy państwom przedkładającym odpowiednie projekty, m. in. Chile, którego projekt został przez Radę Zarządzających Agencji zaakceptowany 30 IX 1969 r. Akceptacja ta umożliwiła podjęcie negocjacji nad ustaleniem postanowień dwóch dalszych porozumień: Supply Agreement (MAEA/Chile/ /Stany Zjednoczone)[25] i wreszcie Project Agreement (MAEA/Chile)[26].

Działalność Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej w zakresie realizacji porozumień programowych, gdy idzie o uprzednie akceptowanie projektu wykorzystania pomocy Agencji, wymaga zasygnalizowania w tym miejscu pewnego zagadnienia o znaczeniu zasadniczym. W. Morawiecki kwalifikuje działalność MAEA w zakresie przeglądu planów jako kontrolę wstępną. Pisze on, że „Agencja ma stosować metodę kontroli wstępnej, żądając okazania jej planów wyposażenia i urządzeń łącznie z reaktorami jądrowymi, do których ma się stosować jej system kontroli"[27]. W innym miejscu autor ten wskazuje, że „wstępna kontrola polega na sprawdzaniu przez Agencję planów wyposażenia i wszelkich urządzeń"[28].

Na podstawie kryterium czasowego w literaturze prawa międzynarodowego przyjmuje się podział kontroli na faktyczną (polegającą na badaniu czynności w trakcie ich wykonywania), następną (która polega na badaniu czynności już dokonanych) oraz wstępną (polegającą na badaniu czynności dopiero zamierzonych)[29]. Doktryna wypowiada się negatywnie na temat możliwości funkcjonowania kontroli wstępnej. J. Symonides stoi na stanowisku, że kontrola wstępna jest w prawie międzynarodowym nie do przyjęcia, gdyż „oznaczałaby ograniczenie suwerenność-

[22] Tekst patrz INFCIRC 137, Part II (UNTS 733 : 81).

[23] Tekst patrz INFCIRC 5, Part III (UNTS 339 : 359).

[24] Teksty obu porozumień patrz INFCIRC 5, Part I (UNTS 339 : 341) i INFCIRC 5, Part V (UNTS 339 : 351).

[25] Tekst patrz INFCIRC 137, Part I (UNTS 733 : 43).

[26] Tekst patrz INFCIRC 137, Part II (UNTS 733 : 81).

[27] Patrz szerzej W. Morawiecki, Inspekcja *w systemie kontroli MAEA,* Sprawy Międzynarodowe 1968, nr 8 - 9, s. 128.

[28] W. Morawiecki, *Funkcje organizacji międzynarodowych,* Warszawa 1971, s. 244.

[29] J. Symonides, *Kontrola międzynarodowa,* Toruń 1904, s. 25.

ci i przekształcenie stosunków koordynacji charakterystycznych dla kontroli międzynarodowej w stosunku subordynacji"[30].

W doktrynie przyjmuje się, że wzorzec kontroli międzynarodowej zawarty jest w postanowieniach umowy międzynarodowej[31]. Z uwagi na fakt, że ze wzorca tego mogą wynikać dla państwa bardzo poważne niekiedy zobowiązania, zdecydowane jest ono jedynie na wyraźne określenie swojej woli, co następuje w drodze przyjęcia przez nie postanowień umowy międzynarodowej. Państwo może przyjąć w tym trybie różne zobowiązania, a więc również takie, które dopuszczają możliwość wykonywania w ramach kontroli międzynarodowej działań o charakterze kontroli wstępnej. Jeżeli u podstaw funkcjonowania takiej formy kontroli znajdzie się swobodnie wyrażona wola państwa, uzasadniona i dodatkowo podbudowana potrzebami prowadzenia określonych działań w sferze rozwijania własnej działalności atomowej, trudno taki stan rzeczy kwalifikować jako ograniczenie suwerenności. Państwo przyjmuje różnorodne zobowiązania w płaszczyźnie międzynarodowej. Ich realizacja wpływa na wykonywanie przez to państwo jego praw suwerennych. Sytuacja taka jest normalną konsekwencją uczestniczenia przez państwo w obrocie międzynarodowym i nie jest wcale zjawiskiem negatywnym ani niecodziennym[32]. Z mocy swej samowładności państwo może kształtować zakres oraz sposób wykonywania suwerenności. Może więc przyjmować prawnomiędzynarodowe zobowiązania do działania, zaniechania czy znoszenia określonej działalności. Państwo nie ogranicza jednak przez to swej suwerenności, której pierwotnym i jedynym dysponentem przez cały czas pozostaje; ogranicza tylko jej wykonywanie.

W działalności Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej przedmiotem stosowania gwarancji, ujmując rzecz ogólnie, jest pracujący dla celów pokojowych przemysł atomowy danego państwa. W odniesieniu do poszczególnych urządzeń i instalacji tego przemysłu Agencja podejmuje działania kontrolne dla sprawdzenia stopnia wykonania przez państwo przyjętych zobowiązań w kierunku zabezpieczenia ich pracy wyłącznie dla celów pokojowych. Dokonywane przez Agencję przeglądy planów podstawowych urządzeń nuklearnych odnoszą się z reguły do urządzeń, dla których funkcjonowania organizacja udziela pomocy. Takie działania kontrolne odnoszą się więc w tej sytuacji do pewnego wycinka faktycznej, a nie dopiero zamierzonej aktywności atomowej państw. W stosunku jednak do tych urządzeń Agencji przysługiwać będą uprawnienia do podejmowania działań kontrolnych o charakterze kontroli wstępnej. Jeżeli zainteresowane państwo wyraża w umowie międzynarodowej zgodę na

[30] Ibidem, s. 25.

[31] Patrz J. Symonides, *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych* (red. A. Klafkowski), Warszawa 1976, s. 140 - 141.

[32] Por. uwagi J. Symonidesa, *Suwerenność państwa we współczesnym świecie,* Sprawy Międzynarodowe 1978, nr 1, s. 183.

takie rozwiązanie, możliwość funkcjonowania wstępnej międzynarodowej kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej staje się zasadna i zrozumiała.

2. POROZUMIENIA O PRZEKAZANIU GWARANCJI

Porozumienia o przekazaniu gwarancji są to porozumienia zawierane przez Agencję z parami państw członkowskich, które zwracają się do organizacji z prośbą o przyjęcie gwarancji w związku z realizacją postanowień pewnych umów dwustronnych, których są stronami[33]. Takimi umowami bilateralnymi są zasadniczo umowy dotyczące współpracy dwóch państw w zakresie popierania i rozwoju pokojowego wykorzystania energii atomowej[34]. Ich realizacja poprzedza zawarcie porozumienia o przekazaniu gwarancji[35]. Strony takich umów zobowiązują się do tego, że materiały, urządzenia i instalacje — przedmiot kontraktu, oraz materiały, urządzenia i instalacje uzyskane dzięki praktycznemu zastosowaniu tych pierwszych, nie zostaną użyte do jakichkolwiek celów wojskowych, i że zwrócą się one w związku z tym do Agencji o wyrażenie zgody na zastosowanie w tej mierze jej środków zabezpieczających. Jeżeli prośbę taką państwa sformułują, a Rada Zarządzających MAEA ją uwzględni, państwa korzystające z pomocy i takiej pomocy dostarczające mogą podpisać z organizacją porozumienie o przekazaniu gwarancji.

Porozumienia o przekazaniu gwarancji zawierają zobowiązania wszystkich stron. I tak państwo otrzymujące pomoc zobowiązuje się, iż uzyskane tą drogą materiały, urządzenia i instalacje nie zostaną wykorzystane dla jakichkolwiek celów wojskowych[36]. Państwo dostarczające pomocy przyjmuje również podobne zobowiązania względem materiałów wyliczonych na jego liście inwentarzowej[37]. W związku z takim zobowiązaniem P. Sasz uważa, że porozumienie o przekazaniu gwarancji stanowi pewne-

[33] W taki sposób określa te porozumienia S. Gorove, *Transfering United States Bilateral Safeguards to the International Atomic Energy Agency. The Umbrella Agreements,* Dequesne University Law Review 1967, vol. 6, nr 1, s. 1 -14.

[34] Zresztą same tytuły Safeguards Transfer Agreements wskazują na związek z takimi umowami. Patrz np. Agreement between the IAEA, the Government of Japan and the Government of the United States of America for the Application of Safeguards by the Agency to the Bilateral Agreement between those Governments Concerning Cooperation in the Promotion and Development of the Peaceful Uses of Atomic Energy — INFCIRC 119 (UNTS 650 : 263).

[35] Tak np. umowa między Stanami Zjednoczonymi i Japonią o współpracy została zawarta 26 lutego 1968 r. (UNTS 683:179), a porozumienie o przekazaniu gwarancji podpisano 10 lipca tegoż roku.

[36] Formy takiej pomocy określają szczegółowo listy inwentarzowe, które są częścią porozumienia.

[37] Na liście inwentarzowej państwa udzielającego pomocy wyliczone są przede wszystkim specjalne materiały rozszczepialne, o których mówią postanowienia § 25 i 26 Dokumentu o Gwarancjach.

go rodzaju „narzucenie"[38] temu państwu zabezpieczeń względem specjalnych materiałów rozszczepialnych produkowanych w państwie otrzymującym pomoc, a podlegających dalej transferowi na terytorium państwa-dostawcy. Oba państwa zobowiązują się również do poddania wyliczonych materiałów gwarancjom Agencji i współdziałania z nią w ich wykonywaniu. Organizacja natomiast zobowiązuje się do rozciągnięcia swojego systemu kontrolnego zgodnie z postanowieniami porozumienia, dla zapewnienia wyłącznie pokojowego wykorzystania poddanych jej zabezpieczeniom materiałów, urządzeń i instalacji[39]. Regulacja sposobu takiego zabezpieczenia jest bodaj najbardziej charakterystyczną cechą porozumień o przekazaniu gwarancji. Materiały, urządzenia i instalacje uzyskane przez państwo korzystające z pomocy podlegały oczywiście zabezpieczeniom już wcześniej, na mocy postanowień umowy o współpracy. Objęte one były mianowicie narodowymi systemami gwarancji[40]. Zawarcie porozumienia o przekazaniu gwarancji powoduje, że takie narodowe gwarancje zostają „wyparte" przez system zabezpieczeń MAEA. Ulegają one zawieszeniu na rzecz przewidzianego w art. XII Statutu oraz postanowieniach Dokumentu o Gwarancjach i Dokumentu o Inspektorach systemu kontrolnego organizacji. Odpowiedzialność za stosowanie zabezpieczeń zostaje w ten sposób przekazana Agencji.

Szczególnie zalecaną formą dla porozumień o przekazaniu gwarancji jest forma porozumień trójstronnych. Takie trójstronne porozumienie stanowi najbardziej dogodną formę zastąpienia narodowych zabezpieczeń dwóch państw współpracujących ze sobą w dziedzinie atomowej systemem kontrolnym Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej [41].

3. POROZUMIENIA O WYKONANIU GWARANCJI

Porozumienia o wykonaniu gwarancji[42] są w swej treści podobne do omówionych wyżej porozumień o przekazaniu gwarancji. Powiązane są również z umowami bilateralnymi przewidującymi uzyskanie przez państwo pomocy w dziedzinie technologii nuklearnej [43]. Państwo, które za-

[38] Używa on określenia „imposition". Patrz P. Szasz, *The Law and Practices,* s. 566.

[39] W zakresie wszystkich tych zobowiązań patrz postanowienia części II INFCIRC 119.

[40] Regionalne i narodowe systemy kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej omawia T. Gadkowski, *Kontrola regionalna i narodowa,* s. 39-58.

[41] Poza wskazanym wyżej przykładem porozumienia IAEA/USA/Japan patrz jeszcze inne, np. IAEA/Canada/Japan — INFCIRC 85 (UNTS 572:283) oraz IAEA/ /USA/Argentina — INFCIRC 79 (UNTS 572 :229).

[42] Patrz np. postanowienia porozumienia zawartego przez MAEA z Rumunią — INFCIRC 117 (UNTS 650 :257).

[43] Powołane wyżej Safeguards Execution Agreement powiązane jest z odpowiednią umową bilateralną przewidującą pomoc technologiczną dla Rumunii. Patrz

mierza uzyskać taką pomoc zwraca się do Agencji z prośbą o przyjęcie i wykonywanie zabezpieczeń względem materiałów, urządzeń czy instalacji, jakie tą drogą spodziewa się uzyskać. Jeżeli Rada Zarządzających MAEA zaakceptuje taką prośbę, państwo zawiera z organizacją porozumienie, w którym zobowiązuje się do wyłącznie pokojowego wykorzystywania pomocy, a Agencja zgadza się na realizowanie względem tej pomocy zabezpieczeń[44]. Gwarancje MAEA przewidziane są w tego rodzaju porozumieniach ab initio. W przypadku poprzedzających zawarcie porozumień o przekazaniu gwarancji umów bilateralnych o współpracy mieliśmy sytuację nieco inną. Umowy takie przewidywały funkcjonowanie narodowych systemów kontroli do czasu przejęcia przez Agencję w postanowieniach porozumienia o przekazaniu gwarancji odpowiedzialności za stosowanie zabezpieczeń. Porozumienia o wykonaniu gwarancji są umowami bilateralnymi[45]. MAEA — strona umowy — przejmuje odpowiedzialność za wykonywanie gwarancji względem pomocy, którą państwo — druga strona — uzyskuje na mocy postanowień innej umowy międzynarodowej, i którą zobowiązuje się wykorzystywać wyłącznie dla celów pokojowych[46]. Są one też bardzo ściśle powiązane z następnym, omówionym niżej rodzajem porozumień o gwarancjach — porozumieniami o jednostronnym poddaniu się gwarancjom. P. Sasz uważa nawet, że są ich szczególną odmianą, wyrażając równocześnie pogląd, że porozumienia o wykonaniu gwarancji w formie klasycznej jeszcze się nie wykształciły[47]. Oczywisty związek między tymi rodzajami porozumień wyraża się w tym, że oba poddają gwarancjom Agencji pewien ściśle sprecyzowany zakres działalności atomowej państw członkowskich. Porozumienia o wykonaniu gwarancji wiążą się jednak zawsze z faktem otrzymywania przez państwo-stronę takiego porozumienia pomocy od innego państwa za pośrednictwem organizacji. Pomoc ta stanowi ostatecznie przedmiot regulacji kontrolnych ustalonych i zaakceptowanych przez strony porozumienia o wykonaniu gwarancji. Porozumienia o jednostronnym poddaniu się gwarancjom, o których mowa niżej, mają natomiast nieco inny charakter.

Exchange of notes constituting an agreement between the Government of the United Kingdoom of Great Britain and Nother Ireland, and the Government of Socialist Republic of Romania concerning the supply of certain nuclear research material and equipment to Romania (UNTS 682 :3).

[44] Patrz art. 1 i 2 wyżej powołanej umowy.

[45] Poza podanym przykładem porozumienia zawartego przez MAEA z Rumunią patrz też inne, np. zawarte przez MAEA z Chinami — INFCIRC 133 (UNTS 732 - 269).

[46] Tak np. na mocy postanowień porozumienia z Rumunią Agencja przejęła kontrolę nad następującymi materiałami przekazanymi temu państwu w formie pomocy przez Wielką Brytanię: 2 tony naturalnego uranu, 450 g U^{285} o wzbogaceniu 80%, 70 ton grafitu oraz podkrytyczne urządzenie jądrowe „Helen".

[49] Patrz P. Szasz, *The Law and Practices,* s. 642.

4. POROZUMIENIA O JEDNOSTRONNYM PODDANIU SIĘ GWARANCJOM

Na mocy postanowień porozumienia o jednostronnym poddaniu się gwarancjom państwo członkowskie MAEA poddaje jednostronnie pod jej system kontrolny określony zakres swej działalności atomowej. Organizacja przyjmuje odpowiedzialność za stosowanie zabezpieczeń względem określonych na liście inwentarzowej obiektów i materiałów, a państwo zobowiązuje się do wykorzystywania ich w celach wyłącznie pokojowych. Takie przekazanie przez państwo gwarancji Agencji nie jest zasadniczo związane, jak to miało miejsce w przypadku porozumień o wykonaniu gwarancji, z uzyskaniem przez nie pomocy. Stanowi ono samodzielne porozumienie niezależne od ustalenia i wykonywania postanowień innej umowy międzynarodowej.

Porozumienia o jednostronnym poddaniu się gwarancjom są porozumieniami bilateralnymi. Ich stronami są: MAEA i państwo członkowskie, które przekazuje pod kontrolę organizacji pewien zakres swojej działalności atomowej. Z uwagi na zakres i okoliczności przejęcia przez Agencję odpowiedzialności za stosowanie zabezpieczeń, wskazać można na następujące rodzaje porozumień.

— porozumienia, w których przekazanie pod kontrolę organizacji określonych materiałów czy urządzeń nie jest w żaden sposób powiązane z otrzymywaniem przez państwo-stronę pomocy za pośrednictwem Agencji [48];

— porozumienia, w których przekazanie Agencji odpowiedzialności za stosowanie zabezpieczeń powiązane jest z realizacją postanowień regionalnego lub powszechnego układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej [49];

— porozumienia, w których przekazanie przez państwo pod kontrolę Agencji określonej sfery działalności atomowej wiąże się z realizacją postanowień innych umów, na mocy których państwo-strona otrzymuje pomoc w postaci materiałów, urządzeń czy instalacji atomowych[50].

[48] Patrz np. postanowienia dwóch porozumień: Agreement between the IAEA and the Government of the United States of America for the Application of Safeguards to United States Reactor Facilities „Yankee" — INFCIRC 57 (UNTS 525 : : 3) oraz podobnego, zawartego przez MAEA z Wielką Brytanią w zakresie przyjęcia przez organizację gwarancji względem Bradwell Nuclear Power Station — INFCIRC 86, Part I i II (UNTS 588 : 269 i 588 : 284), a także porozumienia z Argentyną (jak w przypisie 13).

[49] Patrz szerzej na ten temat: T. Gadkowski, *Kontrola regionalna i narodowa,* s. 41-49. Chodzi tu zwłaszcza o funkcjonowanie tzw. porozumień gwarancyjnych wynikających z postanowień Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (patrz np. porozumienie zawarte przez MAEA z Polską — INFCIRC 179) oraz porozumień wynikających z powyższego Układu oraz Układu o zakazie broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej (patrz np. Porozumienie zawarte przez MAEA z Meksykiem — INFCIRC 197). Patrz dalej, p. III artykułu.

[50] W tym właśnie miejscu uwidacznia się związek między omawianymi porozu-

5. POROZUMIENIA UZUPEŁNIAJĄCE I POMOCNICZE

Wszystkie omówione wyżej rodzaje porozumień zawierają zasadnicze postanowienia w zakresie procedury kontrolnej Agencji w związku z przyjęciem przez nią odpowiedzialności za stosowanie gwarancji nad zabezpieczeniem wyłącznie pokojowego wykorzystywania materiałów, urządzeń i instalacji w atomowej działalności państw członkowskich. Niektóre porozumienia, poza sformułowaniem postanowień odnośnie do uprawnień i zobowiązań stron w zakresie ustanowienia i stosowania procedury kontrolnej, zawierają pewne regulacje szczególne. Chodzi mianowicie o dwa następujące rodzaje porozumień o gwarancjach: porozumienia uzupełniające i porozumienia pomocnicze.

Porozumienia uzupełniające wiążą się z realizacją postanowień w zakresie przewidzianych w Dokumencie o Gwarancjach szczególnych regulacji kontrolnych, gdy do kontrolowanego obiektu Agencja posiada prawo dostępu w każdym czasie [51]. Działania organizacji w takich przypadkach regulują właśnie postanowienia porozumień uzupełniających, które pozostają w związku z zawartymi wcześniej innymi umowami określającymi ogólną procedurę kontrolną [52].

Omówione wyżej porozumienia o gwarancjach mogą przewidywać, że procedury kontrolne względem ustalonych materiałów, urządzeń czy instalacji zostaną ustanowione w postanowieniach porozumień pomocniczych [53]. Porozumienia takie zawierane są zwykle w formie wymiany not i mogą być związane z realizacją postanowień jednej, jak i kilku umów międzynarodowych dotyczących stosowania zabezpieczeń Agencji[54]. Zawierają one z reguły regulacje w zakresie szczegółowego określenia podlegających kontroli obiektów, form działalności kontrolnej, sposobu i częstotliwości przeprowadzania inspekcji, wyłączenia pewnych materiałów spod zabezpieczeń, zawieszenia gwarancji, transferu i magazynowania materiałów jądrowych [55].

mieniami a porozumieniami o wykonaniu gwarancji. Mowa o tym była wyżej, patrz przypis 47.

[51] Patrz § 50 Dokumentu o Gwarancjach.

[52] Patrz np. postanowienia porozumienia zawartego przez MAEA z Wielką Brytanią — INFCIRC 86, Part II (UNTS 588 : 284) i INFCIRC 86, Part I (UNTS 588 : : 269) oraz podobnego w treści porozumienia zawartego przez Agencję z Japonią — INFCIRC 107, Part II (UNTS 637 : 119) i INFCIRC 107, Part I (UNTS 633 : 73).

[53] Patrz np. art. 19 powoływanego już INFCIRC 63 (UNTS 548 : 241).

[54] Patrz szerzej P. Szasz, *The Law and Practices,* s. 583.

[55] Patrz np. postanowienia porozumienia zawartego przez MAEA z Norwegią — INFCIRC 29, Part II (UNTS 402 :255), które związane jest z postanowieniami dwóch innych umów: INFCIRC 5, Part III (UNTS 339 : 259) i INFCIRC 29, Part I (UNTS 402 :281). Porozumienia pomocnicze są też jednym z rodzajów porozumień o gwarancjach zawieranych w związku z realizacją postanowień Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (patrz szerzej p. III artykułu).

III. ROZWÓJ SYSTEMU KONTROLNEGO MIĘDZYNARODOWEJ AGENCJI ENERGII ATOMOWEJ

1. Według stanu na koniec 1981 r. Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej liczyła 110 państw członkowskich[56], z którymi zawarła 146 porozumień o gwarancjach[57]. Gdy idzie o porozumienia programowe, to liczba ich wynosi 25. Są to, jak wskazano wyżej, umowy dwustronne zawarte przez Agencję z państwami członkowskimi, realizującymi projekty wykorzystania dostarczonej za pośrednictwem organizacji pomocy w sferze ich własnej działalności atomowej[58]. 30 porozumień to umowy trójstronne, a więc porozumienia o przekazaniu gwarancji, których postanowienia przewidują rozciągnięcie systemu zabezpieczeń Agencji na materiały, urządzenia i instalacje atomowe stanowiące przedmiot dwustronnego kontraktu państw członkowskich w zakresie współpracy w dziedzinie popierania i rozwoju pokojowego wykorzystania energii atomowej [59]. Największą liczbę wśród porozumień o gwarancjach stanowią umowy dwustronne o charakterze porozumień o jednostronnym poddaniu się gwarancjom, a więc porozumienia o jednostronnym przekazaniu gwarancji, na mocy których państwa członkowskie Agencji poddają jednostronnie pod jej kontrolę określony zakres swojej działalności atomowej [60].

Jak podkreślano wyżej, w p. II. 4. z uwagi na zakres i okoliczności przejęcia przez Agencję odpowiedzialności za stosowanie zabezpieczeń, wskazane jest wyróżnienie trzech zasadniczych sytuacji, w których zawierane są porozumienia o jednostronnym poddaniu się gwarancjom. Chodzi mianowicie o sytuacje następujące: gdy przekazanie pod kontrolę organizacji określonych materiałów czy urządzeń nie jest powiązane w żaden sposób z otrzymywaniem przez państwo-stronę pomocy za pośred-

[56] Dane według IAEA Bulletin 1982, Supplement, p. 2.

[57] Dane według Rapport Annuel pour 1981 (GC XXVI/664), s. 59 - 86.

[58] MAEA zawarła do tej pory porozumienia programowe z następującymi państwami: Argentyna (2), Chile, Finlandia (2), Grecja, Indonezja, Iran, Japonia, Meksyk (3), Pakistan (2), Peru, Filipiny, Rumunia, Hiszpania, Turcja, Urugwaj, Wenezuela, Wietnam, Jugosławia (2), Zair.

[59] MAEA zawarła do tej pory porozumienia o przekazaniu gwarancji z następującymi parami państw: Argentyna/USA, Australia/USA, Austria/USA, Brazylia/ /RFN, Brazylia/USA, Chiny/USA, Kolumbia/USA, Indie/Kanada, Indie/USA, Iran/ /USA, Izrael/USA, Japonia/Kanada, Japonia/Francja, Japonia/Wielka Brytania, Japonia/Australia, Korea/USA, Korea/Francja, Pakistan/Kanada, Pakistan/Francja, Filipiny/USA, Portugalia/USA, Republika Południowej Afryki/USA, Republika Południowej Afryki/Francja, Hiszpania/USA, Hiszpania/Kanada, Szwecja/USA, Szwajcaria/USA, Turcja/USA, Wenezuela/USA.

[60] Do grupy tej zaliczamy również porozumienia o wykonaniu gwarancji, które uważane są za szczególną odmianę porozumień o jednostronnym poddaniu się gwarancjom. Patrz przypis 47.

nictwem Agencji, gdy przekazanie pod kontrolę MAEA określonej sfery działalności atomowej państwa-strony powiązane jest z realizacją postanowień regionalnego lub powszechnego układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej i wreszcie, gdy przekazanie takie powiązane jest z realizacją postanowień innej umowy, przewidującej uzyskanie przez państwo-stronę pomocy za pośrednictwem Agencji.

Zdecydowana większość porozumień o jednostronnym poddaniu się gwarancjom związana jest z realizacją postanowień Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej[61]. W świetle dyspozycji art. III Układu MAEA jest jedynym organem upoważnionym do prowadzenia międzynarodowej kontroli realizacji jego postanowień. Z chwilą wejścia w życie Układu konieczne stało się dostosowanie systemu zabezpieczeń Agencji do jego warunków i ustalenie treści porozumień gwarancyjnych zawieranych w związku z realizacją jego postanowień. W kwietniu 1970 r. Rada Zarządzających Agencji, w związku z przedstawionym przez Włochy, Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone projektem rezolucji, utworzyła specjalny Komitet, którego zadaniem miało być opracowanie zasad odpowiednich Safeguards Agreements[62]. 20 IV 1971 r. Rada upoważniła Dyrektora Generalnego do wykorzystania opracowanego przez Komitet projektu jako podstawy do negocjowania wymaganych w postanowieniach art. III NPT porozumień o gwarancjach[63]. Ustalenia Komitetu poszły w kierunku stworzenia dwóch zasadniczych części takich porozumień: regulacji w zakresie ogólnych podstaw i zasad działalności kontrolnej MAEA w sferze pokojowej działalności atomowej państw-stron, oraz postanowień określających procedurę stosowania mechanizmów kontrolnych.

Po ustaleniu zasad wzorcowego porozumienia o gwarancjach nastąpiło wyraźne ożywienie w zakresie przyjmowania systemu zabezpieczeń MAEA[64]. Na koniec 1980 r. ogólna liczba porozumień o gwarancjach zawartych w wykonaniu postanowień NPT wyniosła 53[65]. Porozumienia te, wychodząc z ogólnych ustaleń art. III Układu, formułują zasadnicze zo-

[61] Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (Non-Proliferation Treaty, w skrócie NPT) z 1 VII 1968 r. — tekst patrz UNGA/Res/2773 oraz INFCIRC 140 (przekład polski — Dz.U. 1970, nr 8, poz. 60). Omówienie Układu patrz np. M. Wilrich, *Non-Proliferation Treaty: Framework for Nuclear Arms Control,* Charlottesville 1969, s. 341.

[62] Patrz np. Ready for Negotiations. IAEA Bulletin 19711, vol. 13, nr 2, oraz Preparatory Commitee for the Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: IAEA Activities under Article III of NPT — NPT/PC. III/4.

[63] Tekst w Agency Document INFCIRC 153 (The Structure and Content of Agreements between the Agency and States Required in Connection with the NPT).

[64] Patrz The First Year of Ten. IAEA Bulletin 1971, vol. 13, nr 1.

[65] Dane według Rapport Annuel pour 1981 (GC XXVI/664). W tej liczbie znajduje się też porozumienie zawarte przez MAEA z Polską (INFCIRC 179). Patrz przypis 49.

bowiązania państw-stron i Agencji. Państwo zobowiązuje się do przyjęcia zabezpieczeń MAEA w odniesieniu do wszelkich materiałów wyjściowych i specjalnych materiałów rozszczepialnych w zakresie całej pokojowej działalności atomowej prowadzonej na jego terytorium, pod jego jurysdykcją lub gdziekolwiek pod kontrolą tego państwa. Organizacja zaś zobowiązuje się do czuwania nad stosowaniem zabezpieczeń w tak określonym przedmiocie. Zabezpieczenia mają być realizowane zgodnie z postanowieniami Dokumentu o Gwarancjach. Szczegółową procedurę działalności kontrolnej Agencji w związku z realizacją NPT określają postanowienia części II Układu oraz, zgodnie z postanowieniami art. 39, ustalenia tzw. porozumień pomocniczych zawieranych przez państwo-stronę NPT i Agencję.

14 II 1967 r. podpisany został w stolicy Meksyku Układ o zakazie broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej [66]. Formułuje on szereg istotnych zobowiązań stron-państw nienuklearnych [67]. Zobowiązują się one mianowicie do wyłącznie pokojowego wykorzystywania znajdujących się pod ich jurysdykcją materiałów, urządzeń i instalacji nuklearnych oraz akceptują zakaz wypróbowywania, używania, wytwarzania, produkowania lub nabywania w jakikolwiek bezpośredni lub pośredni sposób broni jądrowej i podobny zakaz odnośnie do otrzymywania, składowania, czy instalowania takiej broni. Dla zapewnienia przestrzegania tak sformułowanych zobowiązań Układ tworzy Agencję do Spraw Zakazu Broni Jądrowych w Ameryce Łacińskiej [68] oraz specjalny system kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej. Uprawnienia kontrolne przyznaje Układ Radzie OPANAL oraz MAEA. Art. 14 i 16 Układu przewidują uprawnienia kontrolne dla Rady OPANAL, jak i Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej. Szczegóły odnośnie do działalności kontrolnej MAEA mają określać, w myśl postanowień art. 13 Układu, odpowiednie Safeguards Agreement, które zawarte być mogą również na podstawie ogólnych regulacji art. III.B.1 Statutu. Pamiętać jednak trzeba, że większość państw-stron Układu jest też sygnatariuszami NPT. Postanowienia zaś NPT w art. III. 1. i 4 wymagają także zawarcia odpowiednich porozumień o gwarancjach. W konsekwencji więc ostateczny kształt takich porozumień określają postanowienia art. art. III. B. 1 Statutu MAEA, 13

[66] Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America (od miejsca podpisania nazywany Układem z Tlatelolco) — tekst patrz UNTS 634 : 326 i UNGA/ /Res/2286. Omówienie Układu patrz Rainer R., *The Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America,* IAEA Legal Series nr 5, Vienna 1969, s. 315 - - 323.

[67] Patrz np. Garcia Robles A., *El Tratado de Tlatelolco,* Mexico 1967, oraz Hector Gros Espiell, *Układ o zakazie broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej (Sytuacja aktualna i perspektywy),* RPEiS 1981, z. 3, s. 35 - 39 i tenże: *The Non-Proliferation of Nuclear* Weapons *in Latin America,* IAEA Bulletin 1980, vol. 22, nr 3/4.

[68] OPANAL (Organismo para la Proscription de las Armas Nucleares en la America Latina).

Układu z Tlatelolco i III. 1 oraz 4 NPT. Na podstawie tych regulacji państwa latynoamerykańskie zawierają z MAEA porozumienia o gwarancjach, które przewidują przyjęcie przez Agencję zabezpieczeń względem całej ich pokojowej działalności atomowej, a więc względem wszystkich materiałów, urządzeń i instalacji wykorzystywanych w tej działalności. W 12 przypadkach porozumienia te zostały oparte na Układzie z Tlatelolco i NPT[69], w 1 przypadku na Tlatelolco Treaty (Panama) i w 1 na NPT i Protokole Dodatkowym I (Holandia)[70].

Gdy idzie o pozostałe dwie sytuacje, w których dochodzi do zawarcia porozumień o jednostronnym poddaniu się gwarancjom, to w 21 przypadkach zostały one zawarte w związku z realizacją postanowień innych umów, przewidujących uzyskanie przez państwo-stronę pomocy za pośrednictwem Agencji w zakresie jego pokojowej działalności atomowej, zaś w 3 przypadkach ich zawarcie nie było związane z sytuacją, w której państwo taką pomoc uzyskało[71].

2. Spróbujmy, na podstawie przeprowadzonych wyżej rozważań, sformułować zasadnicze wnioski na temat instytucjonalnych mechanizmów międzynarodowej kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej w ramach Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej[72]. Wydaje się, że będą one następujące:

a) celem kontroli jest zabezpieczenie wyłącznie pokojowego wykorzystania energii atomowej;

b) podmiotami kontroli są państwa;

c) żadne państwo prowadzące działalność w dziedzinie pokojowego wykorzystania energii atomowej nie ma obowiązku poddania się kontroli MAEA w tej mierze;

d) każde przyjęcie przez państwo systemu kontrolnego Agencji musi być wyraźne, a więc winno nastąpić w postanowieniach umowy międzynarodowej;

e) każda taka umowa (Safeguards Agreement) stanowi konkretyzację norm Statutu MAEA oraz Safeguards i Inspectors Documents;

f) przedmiotem kontroli jest, w określonym zakresie, pokojowa działalność atomowa państwa, przy czym przyjęcie zabezpieczeń organizacji

[69] Np. odpowiednie Safeguards Agreements IAEA/Mexico (patrz przypis 49).

[70] Dane według Rapport Annuel pour 1981 (GC XXVI/664).

[71] Ibidem. W tym ostatnim przypadku chodzi o porozumienia zawarte przez MAEA z Francją, Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi (INFCIRC 263).

[72] Ocena działalności kontrolnej MAEA została sformułowana m. in. w następujących pracach: Hall I.A., *The Safeguards Role of the IAEA,* Disarmament and Arms Control, vol. 2, s. 170 - 186; Wójcik T., *Nierozprzestrzenianie broni jądrowej w działalności Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej,* Sprawy Międzynarodowe 1979, nr 11, oraz Fischer D.A.V., *Safeguards and non-proliferation: geography, prospects, problems,* IAEA Bulletin 1981, vol. 23, nr 4.

w odniesieniu do tej działalności może być obligatoryjne bądź fakultatywne;

g) obligatoryjne przyjęcie systemu zabezpieczeń MAEA ma miejsce tylko w tych przypadkach, gdy organizacja udziela zainteresowanemu państwu lub grupie państw pomocy w zakresie swej działalności lub pośredniczy w procesie udzielania takiej pomocy. Zabezpieczeniom podlegają tylko te obiekty, dla których pomoc jest udzielana i które wykorzystują otrzymane materiały, urządzenia, czy instalacje w procesie pokojowej działalności atomowej;

h) podmiotami kontroli MAEA w przypadku obligatoryjnego stosowania jej środków zabezpieczających pozostają więc tylko te państwa, które korzystają z pomocy Agencji i to tylko w zakresie takiej pomocy;

i) państwa członkowskie MAEA mogą też indywidualnie zwracać się do organizacji z prośbą o zastosowanie systemu jej środków zabezpieczających względem określonych obiektów w dziedzinie ich własnej pokojowej działalności atomowej;

j) państwa, które realizują postanowienia umów o współpracy w dziedzinie popierania i rozwoju pokojowego wykorzystania energii atomowej również mogą zwrócić się do Agencji z podobną prośbą;

k) państwa-strony regionalnych lub powszechnych układów o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej mogą także zawierać z MAEA odpowiednie Safeguards Agreements;

1) realizacja postanowień Statutu MAEA, Safeguards i Inspectors Documents oraz Safeguards Agreements zabezpieczona jest możliwościami stosowania w określonych przypadkach sankcji.

Przedstawione wyżej wnioski szczegółowe pozwalają na postawienie generalnego wniosku. Statut oraz normy szczegółowe pozwalają MAEA na sprawowanie ograniczonej tak podmiotowo, jak i przedmiotowo kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej. Nie wszystkie bowiem państwa, i to tylko w określonych przypadkach, zobowiązane są do poddania pewnej części swej działalności atomowej systemowi zabezpieczeń Agencji. Poza tym państwo może ominąć taką obowiązkową kontrolę korzystając z pomocy technicznej poza organizacją i bez jej pośrednictwa. W sytuacji tej w pełni uzasadnioną wydaje się być potrzeba szukania nowych rozwiązań dla zapewnienia kontroli MAEA charakteru działalności możliwie najbardziej funkcjonalnej i efektywnej.

SAFEGUARDS AGREEMENTS OF THE INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY

Summary

Safeguards Agreements are the important legal institution in the system of international control of peaceful utilization of the atomic energy. The control is kept by the International Atomic Energy Agency. The control activities of this

organization have to secure that any help offered by itself, by its request, or under its supervision or control cannot be diverted into any military goals. The control activities of the Agency in this scope have to preclude any proliferation of nuclear technology by means of eliminating the situations of inadequate utilization of the Organization's assistance by a State and to prevent a seizure or increase in an army nuclear supplies used and produced in the objects subjected to the safeguards system of the IAEA.

The control activities of the Agency is regulated by many acts, the essential ones are: the IAEA Statute, the Safeguards Document, the Inspectors Document. They provide the key model of the control system. These provisions are specified in the Safeguards Agreements. The agreements are concluded between the Agency and one or several member states and they contain commitments of the states--parties to the agreement to use materials equipment and installations subjected to the IAEA safeguards solely for peaceful goals, the organization is granted the right to control carrying out the commitments of the contracting states. The agreements can concern whether a project of utilization of the Agency assistance or bilateral or multilateral regulation in the scope of utilization of the atomic energy, enabling a contracting state to apply to the organization asking for executing safeguards, they can also refer to any activity of a state pertinent to the atomic energy which is unilaterally subjected to the safeguards of the Agency.

The author of the article indicates at the substance of the Safeguards Agreements and discusses their particular types in the IAEA regulations and practice. These are: Project Agreements, Safeguards Transfer Agreements, Safeguards Execution Agreements, Unilateral Safeguards Submission Agreements, Supplementary and Subsidiary Agreements. The development of the International Atomic Energy Agency control system is also discussed.